

Встановлення етнографічних кордонів України в добу УНР та Гетьманату (1917 – 1918 рр.)

Границі – невід’ємна ознака суверенітету будь-якої держави. Вони є обов’язковим елементом, який сприяє формуванню єдиного державно-територіального організму. Без чітко визначених і добре захищених кордонів держава не може забезпечити своє суверенне право на організацію власної соціально-економічної системи.

Історія формування державних кордонів України тісно пов’язана, аз одного боку, аз етнічним розселенням українців, з другого – з зародженням і становленням української державності.

Перша світова війна прискорила політичні зміни в Центральній та Східній Європі. Народи Російської та Австро-Угорської імперій заявили про своє бажання самостійно вирішувати свою долю. Це стосується і українського народу, який проживав на своїй віковичній етнічній території з давніх-давен. В результаті демократичного волевиявлення на теренах України постала Українська Народна Республіка, яку репрезентувала Центральна Рада та Українська Держава Павла Скоропадського та деякі інші державні утворення.

Після Лютневої революції в результаті демократичних перетворень український народ, вивільнивши величезну політичну енергію, сформував представницький орган політичних сил – Центральну Раду. Її підтримали станові з’їзди – селянські, військові, робітничі, посилаючи своїх представників до її складу. Довір’я їй висловив і Український Національний Конгрес, який зібрав українців зі всіх земель, а також діаспори. Отже, Центральна Рада стала представницьким органом всього українського народу в його етнічних межах та поза ними. Одразу ж після утворення, вона взяла курс на формування української державності у вигляді автономного утворення у складі федеративної оновленої Росії. Першим таким кроком стало створення крайового уряду – Генерального Секретаріату, що викликало занепокоєння Тимчасового уряду. Тимчасовий уряд погодився визнати автономний статус України в межах п’яти губерній: Волинської, Київської, Полтавської, Подільської і Чернігівської (без Мглинського, Ста-

родубського, Суразського і Новозибківського повітів). Іншим українським губерніям надавалось право самостійно визначитися у відношенні приєднання до України.

Населення інших українських земель, що знаходилися поза юрисдикцією Центральної Ради, через свої земельні органи самоуправління масово виявляло бажання увійти до складу української автономії. Дальші події, пов'язані з більшовицьким державним переворотом, змусили Центральну Раду до активних дій. 13 листопада вона вирішила поширити свою владу на інші українські землі: Херсонщину, Катеринославщину, Холмщину, частину Курщини і Воронежчини. 19 листопада 1917 р. згідно з рішенням III Універсалу відбулося проголошення Української Народної Республіки як держави у федеративному зв'язку з Росією. Наголошувалося, що “до території Української Народної Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму) [1]. Щодо інших етнічних територій за межами українських губерній, то питання мало бути вирішене по волі народів, тобто референдумом. Намагаючись толерувати сусідні уряди, Центральна Рада в той же час рішуче не заявила про український характер Кубані, Холмщини, Підляшшя, Криму і частини Бесарабії, що мало пізніше негативні наслідки (були анексовані іншими державами). Всі інші питання внутрішнього устрою виносилися на рішення Установчих зборів, які планувалося скликати 27 грудня 1917 р. Таким чином, був зроблений реальний крок до практичної реалізації ідеї Голови Української Центральної Ради М.Грушевського про утворення національної державності соборної України.

22 січня 1918 р. IV Універсалом Україна проголошена самостійною державою, що дало поштовх до нового етапу державотворення. 2 березня 1918 р. встановлювався новий поділ державної території УНР на землі, які за площею мали бути чимось середнім між повітом і губернією. Межі земель визначалися і за історико-географічними, економічними і культурними принципами. Нові найбільші територіально-адміністративні одиниці (землі) охоплювали приблизно 3 – 4 попередні повіті і поділялись на волості. Ці зміни закріплювалися в Конституції УНР, прийнятій 29 квітня 1918 р.

Були визначені такі 30 земель: Київ з околицями, Древлянська земля, Волинь, Погорина, Болохівська земля, Поросся,

Черкаси, Побужжя, Поділля, Брацлавщина, Подністров'я, Помор'я, Одеса, Низ, Січ, Запоріжжя, Нове Запоріжжя, Азовська земля, Половецька земля, Донеччина, Подоння, Сіверщина, Чернігівщина, Переяславщина, Посем'я, Посулля, Полтавщина, Самара, Слобожанщина, Харків. Внаслідок такої реорганізації було намагання повернутися до історичних і етнографічних традицій. Така велика дробність передбачала зміцнення політичних та економічних позицій влади на місцях.

Захист державних інтересів і впорядкування внутрішніх границь вимагали нормалізації міжнародних відносин, перш за все припинення війни. Україна була представлена як рівноправний партнер на переговорах з країнами Четвірного союзу і Радянською Росією. В результаті успіху на переговорах, зокрема політичного визнання всіма сторонами УНР і підписання мирного договору, були визначені західні і північно-західні межі державної території України. 13 січня на пленарному засіданні з участю української делегації розглядалося питання про українські кордони. Мова йшла про східну Галичину. Керівник делегації О.Севрюк заявив, що після утворення певної форми державного існування вони не можуть залишатися байдужими до цієї частини українського народу. "Ми лише висловлюємо бажання, – продовжував доповідач, – щоб принцип самовизначення, який ми ставимо на передній план, був реалізований населенням Східної Галичини"[2]. Відповідь глави німецької делегації Р.Кюльмана розчарувала українців. Підсумком переговорів, на його думку, повинен стати договір, що містив би в політичній частині визнання Української республіки, погодження кордонів, до яких вона прагне, а також спосіб погодження кордонів там, де з'являються протиріччя з намірами інших народів. 16 січня на засіданні української та німецько-австрійської делегацій знову розглядалося питання щодо Холмської губернії. М.Любинський доповідав міністру закордонних справ УНР О.Шульгину по телеграфу про те, що спір іде тільки про північну частину Холмської губернії. Генерал М.Гофман ніяк не погоджувався на самовизначення населення цієї частини Холмщини, вимагаючи статистичних даних та ознайомлення зі станом речей на цій території. Представник Австрійської делегації вважав, що Холмська губернія повинна належати Польщі.

18 січня представники української делегації О.Севрюк і В.Голубович звернули увагу на міжнародне значення етнічних

територій під егідою Австро-Угорщини. Йшлося про українську частину Галичини та Буковини. Вони наголошували, що Австро-Угорська монархія має спільні кордони з новоутвореною українською державою і в майбутньому необхідно встановити між ними дружні стосунки. Українську делегацію цікавило, в який спосіб уряд Австро-Угорщини гарантуватиме культурні і політичні права українського населення.

Граф Чернін вважав за необхідне добитися стану дружнього миру, який би задовольнив обидві сторони. Щодо українців, то уряд готовий був гарантувати таке становище, щоб це населення могло тривалий час залишатися у складі Австро-Угорської монархії. У розмові з головою закордонного комітету Української партії соціалістів-революціонерів М.Залізняка, О.Чернін заявив: “Я можу обіцяти вам одно, я даю вам уповноваження передати це українській делегації, що я готовий на відділення Східної галичини від решти польських земель і утворення з неї окремого коронного краю в рамках Австрійської монархії[3].

19 січня на переговорах було домовлено, що Австро-Угорщина та Україна в майбутньому гарантуватимуть права національних меншин на своїх територіях. Щодо українців Східної Галичини, то їх вільний розвиток буде досягнуто шляхом створення із Східної Галичини окремої провінції у складі Австрії. До того ж, Північна Буковина мала входити до складу цієї провінції.

В справі Холмщини північно-західні кордони було визначено згідно з інструкцією М.Грушевського на підставі етнографічного принципу. З цього приводу глава німецької делегації генерал М.Гофман заявив: “... для нього безперечно українською територією являються землі далші від Бреста на південь по залізницю Брест-Пінськ на південь від неї”[4]. Щодо земель Мінської та Гродненської губерній, що лежали на північ від Бреста, то генерал М.Гофман наголошував, що в разі згоди з інших питань він не виключав самовизначення всієї Холмщини.

Стосовно північно-східних кордонів, то в українській делегації не було єдиної думки, про що доповідав О.Севрюк до Києва. Щодо форми двосторонньої угоди з цього питання, то 19 січня було домовлено надати документові таємного характеру, що підтвердив ще один договір, що мав назву “Тайний договір про Галичину та Буковину”. Він укладався між УНР та Австро-Угорщиною. Суть цього договору зводилася до наступного: український уряд, який уже склав закони, що захищають права поля-

ків, євреїв, німців в Україні, гарантує вільний національний і культурний розвиток цих національних меншин. Зі свого боку, цісарський коронний уряд дає запоруку українській людності в Австрії ще більшого національного і культурного розвитку. Не пізніше 31 липня 1918 р. “австрійський уряд пропонує обом палатам державної ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край[5]. Цей окремий коронний край визначався як Королівство Галичина і Володимерія з воєводством Буковиною складає в межах Австрійської імперії окрему державу. Цілісність і суверенність її гарантується наступними положеннями: “1) Всі імператори повинні присягнути, як королі Галичини і Володимерії; 2) Державну конституцію виробляє державний сейм королівства Галичини... який складається на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права; 3) Для управління королівством... королем призначається із складу більшості державного сейму уряд, який відповідальний перед... сеймом; 4) справи загальні для цілої держави австрійської з одної сторони, для королівства галичини і Володимерії з другої сторони, ...будуть сформовані аналогічно взаємовідносинам між Австрією та Угорщиною; 5) Крім загального Австро-Угорського війська... створюється крайова оборона королівства Галичини і Володимерії з міністром, який буде входити до складу уряду; 6) Крім справ, які регулюються п'ятим пунктом, уряд і парламент австрійської імперії, не можуть мати ніякого ні законного ні безпосереднього впливу на державні справи королівства Галичини і Володимерії”[6].

Серед інших документів, що стосувалися вирішення територіальних проблем, слід назвати додатковий протокол між УНР та Австро-Угорщиною, який був підписаний 4 березня 1918 р. В документі зафіксовано: “Холмщина з Підляшшем має одійти до України. Не розв'язане остаточно тільки питання про сталі границі між Україною і Польщею в межах Холмщини. Ці границі має встановити спільна комісія, а підставою для встановлення границь мають бути етнографічні дані і бажання населення Холмщини”[7].

На засіданні Малої ради 13 березня 1918 р. голова української делегації О.Севрюк щодо цього питання зазначив: “В питанні про Холмщину потрібно було стояти на ґрунті реальних

можливостей. Той польський уряд, який тепер засідає в Варшаві не визнається і самими поляками; по всій Польщі йде великий тиск на населення. Українське населення Холмщини під час війни втекло звідти; відсутні на місці і солдати з Холмщини. При таких умовах референдум в Холмщині не був би вираженням волі народної. Але не можна було залишити Холмщину і екстериторіальною. Коли перед нами встала ця альтернатива, ми вибрали розривом не приєднання Холмщини до України, керуючись мотивами історичними і етнографічними. При відновленні нормальних умов населенню Холмщини буде забезпечена можливість виявлення своєї волі”[8].

Кордон УНР з Австро-Угорщиною проходив вздовж Збручу і старого російсько-австрійського кордону. А далі на північ і схід кордон проходив по лінії Тарноград – Білоград – Шебришин – Красностав – Пугачів – Радин – Межиріччя – Сарнаки – Високо-Литовськ – Пружани – Вигоновське озерою. Австро-Угорщина, відхиливши, на її думку зухвалу пропозицію про приєднання до України Галичини, Буковини і Підкарпаття, все ж взяла на себе зобов’язання виконати давню вимогу – створити з галицьких, буковинських і підкарпатських земель, населених переважно українцями, окремий коронний край. Проте під тиском польських кіл Австро-Угорщина заявила про потребу створити додаткову комісію щодо польсько-українського розмежування в Холмщині і Підляшші і на основі цього влітку 1918 р. в односторонньому порядку, не ратифікувавши таємний договір про Галичину та Буковину, анулювала його.

Після підписання Брестського миру при підтримці німців та австрійців Центральної Раді вдалося встановити контроль над більшістю території України. Австро-угорське військове командування отримало право зайняти південно-східну частину України, від Волині аж до лінії Ковель – Дорозіно – Старо-Костянтинів, а також губернії – Подільську, Херсонську та Катеринославську. Для німецького війська відводились всі інші губернії України, тобто Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, частина Волині, а також Таврія і Крим.

Невдовзі після підписання мирного договору УНР приступила до практичного впровадження в життя таємного договору про Галичину та Буковину. Вже 15 лютого 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів розглядалися справи з улаштуванням української влади на Холмщині та Підляшші. Було ухвалено рішення:

“Негайно приступити до заведення українського адміністративного і громадського урядування на даних територіях. З цією метою міністр внутрішніх справ має призначити комісара Холмщини і Підляшшя. Для улаштування адміністрації видати комісару 120 тис. крб.”[9]. Комісаром було призначено П.Скоропис-Йолтухівського, який в листі до заступника міністра закордонних справ М.Любинського писав: “Як тільки пошириться моя влада на Холмську окупацію, хоч би в тих розмірах, як на німецькій окупації, я зможу перепинити полонізацію краю в значній мірі. Бо школу візьмемо під український догляд, по змозі вилочу і винищу тайні організації. В кожную комендатуру буде поміщено тимчасово комісар з канцелярією та інструктором по комерції. Це буде поширене і на терен австрійської окупації, якщо австрійці признають ті права, які признають німці”[10].

У квітні 1918 р. комісар приступив до виконання своїх обов'язків. Становище Галичини було важке. Німецька та австрійська влади, особливо на Волині, порушували умови договору. Ставилося питання навіть про доцільність комісара на Холмщині. Так, 13 квітня 1918 р. на засіданні Ради Народних міністрів слухався його звіт про стан в Галичині. Було визнано, що влада комісара поширюється тільки на Холмщину і Підляшшя, а окуповані частини Волині – Ковельський і Володимирський повіти – залишаються цілком без українського заступництва. Що ж до становища краю, то в доповіді комісара зазначалося: “Весь край зруйнований, руїна особливо в австрійській частині, в селах лишилося по 5-7 коней; школа була розвилася; в німецькій частині було 118 українських шкіл... зараз є 70-80...”[11]. На цьому ж засіданні було прийнято рішення “під владу Холмського і Підляського комісаріату віддати Полісся і Західну Волинь в межах окупації”[12].

У квітні 1918 р. в Україні внаслідок державного перевороту до влади прийшов гетьманський уряд на чолі з П.Скоропадським. Визнаючи умови Брестського мирного договору, гетьман твердо ставив питання про організацію державної території у відповідності з етнічним розселенням українців, намагався повернути територіальні втрати попередніх часів. Справи щодо Холмщини і Підляшшя не змінилися на краще, бо австро-угорські цивільні і військові власті не тільки не допустили комісара України до виконання його обов'язків, але й змінили адміністрацію в Холмщині на користь польських властей. Меш-

канці Холмщини не були повернені додому, а на їх місце переселили польське населення. Так, 5 червня 1918 р. на адресу гетьмана України поступило зверення від представництва Холмських українських організацій та селян-хліборобів: “Просимо Вас 1) Щоб Холмщина та Підляшше, які зістаються донині під австрійською та німецькою окупацією були як-найскоріше прилучені до України. 2) Щоб границя між Україною і Польщею позостала принципово теж сама, як визначена в умовах Брестського миру. 3) ...коли трапиться яке місто чи село на схід од тої границі аз виключно польським населенням, то така місцевість може бути прилучена до Польщі і навпаки: коли за границею... то до України. 4)Щоб на Холмщину, яка знаходиться під австрійською окупацією, як-найскоріше дали дозвіл насильно евакуйованому населенню Холмщини вертатися на свої рідні місця. ...8) Щоб старостою Холмщини і Підляшша призначений був Скоропис-Йолтухівський, який заслужив довір'я на окупованих територіях”[13]. 6 червня 1918 р. до МЗС надійшов лист від Холмського губернського виконавчого комітету, де зазначалося: “Польські шовіністи, мріючи про відбудування Польщі від моря до моря, першим кроком до досягнення цієї мети ставлять прилучення Холмщини до Королівства Польського. В тім напрямі роблять всякого рода заходи в вищих сферах Відня та Берліна, а на території Холмщини в австрійській окупації, за допомогою австро-польської окупаційної влади ведеться завзята полонізація позоставшого українського населення. ...Губернський Виконавчий Комітет просить: 3) Щоб додаткова умова між Україною та Австро-Угорщиною не трактовалася як основа для домагань щодо прилучення Холмщини до Польщі, а лише як міжнародний акт для встановлення справедливих західних границь України в Холмщині відповідно місцевому складу населення, аз огляду на що, границя може бути посунена на захід від лінії, визначеної в Брестському мирі”[14]. Всі прохання українського уряду щодо польського кордону та його розмежування згідно Брестського миру не досягли успіху. В липні 1918 р. Австро-Угорщина взагалі анулювала в односторонньому порядку таємний договір про Галичину та Буковину.

Дипломатичними зусиллями до Української держави було прилучено: Гомельський повіт Могилівської губернії, Путивльський і Рильський повіти Курської губернії – до Чернігівщини, інші українські повіти Курщини (Суджанський, Грайворонський, Біл-

городський, Корочанський), а також Валуйський повіт Воронежської губернії – до Харківської губернії України. Річицький, Пінський і Мозирський повіти мінської губернії було з'єднано в окремий округ (староство) в складі Української держави[15].

Завдяки активній українській зовнішній політиці політичні кола Криму у вересні 1918 р. пішли назустріч волі української людності і виявили бажання увійти до складу Української держави на правах автономії. Через загострення політичної ситуації в країні де-факто включення Криму до України так і не відбулося.

Багатообіцяючим був початок українсько-румунських переговорів про долю українських земель Бесарабії (Акерманщини і Хотинщини), окупованих Румунією. Добитись успіхів у цьому напрямку через політичні обставини не вдалося. На користь Української держави розв'язувався і територіальний спір з Донським урядом. Старий кордон між Донською областю і українськими губерніями був зміщений таким чином, що до України відходив Маріуполь з околицями, при цьому до уваги бралися як етнічні, так і економічні особливості. На федеративних засадах планувалося включити до України і Кубань.

Найбільш дискусійною проблемою для Української держави було територіальне розмежування з Росією. Кордони між ними мала визначити спеціальна угода. Саме для її вироблення в Україну була направлена делегація на чолі з Х.Раковським та Д.Мануїльським. Українська делегація віддавала пріоритет етнічному принципу і враховувала економічні і стратегічні потреби України. Посилаючись на історичні факти, Україна домагалася визначення лінії кордону: Вигоновське озеро – р. Шара – Любашево – Круговичі – Локтиші – Чечелі – Погост – Уріччя – Пасіки – Слуцьк – Борова – Новий степ – Жабин – Шепетовичі – р. Сож – р. Бесіда – Светське – Красний Ріг – р. Несура – р. Сава – р. Тара – Онишковичі – Орля – Амон – Сафронівка – р. Свана – Груньків – Лук'янівка – Старий Оскол – Петропавлівське – Шатанівка – Коблино – р. Дон – Ліски – Масловка – Шестаново – Нижне Кисля – Козловка – Бутурліновка – Василівка – Балка і до кордону із землями Війська Донського[16].

З розвитком політичної ситуації на користь більшовиків їхні наміри змінилися. Тому непоступливість української делегації була використана російським радянським урядом як привід для зриву переговорів.

Подальші спроби Директорії вплинути на стабільність українських кордонів також не мали успіху.

Отже, найважливішим було те, що уряди України – Генеральний Секретаріат Української Народної республіки та Гетьманат у 1917 – 1918 рр. вперше в історії України поставили проблему визначення етнічних меж української нації, враховуючи історичні, географічні, економічні інтереси, зробили певні кроки до наближення незалежної держави, першою ознакою якої є її історична територія.

Літератури:

1. Дорошенко Д. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932. С.179 – 181.
2. Несук М. Договір, спалений у присутності посла // Політика і час. – 1993. – №6. – С.60.
3. Українська РСР на міжнародній арені (1917-1923). – К. 1966. – С.85.
4. Центральний Державний Архів Вищих Органів Управління України (далі ЦДАВО).-Ф.1063.-Оп.3.-Спр.9.-Арк.3.
5. Копиленко О. “Сто днів Центральної Ради”. – К., – 1992. – С.194.
6. ЦДАВО України. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.3-4.
7. ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.107. – Арк.7.
8. Киевская мысль. – 1918. – 14 марта. – № 25.
9. Там же...Ф.1063. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.6.
10. Там же... Ф.2592. – Оп.1. – Спр.82. – Арк.1.
11. Там же...Ф.1063. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.8.
12. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – 27 квітня. – №27.
- 13.ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.186. – Арк.45.
- 14.Там же...Арк.47.
- 15.ЦДАВО Ураїни. – Ф.2193. – О.1. – Спр.17. – Арк.1.
16. Дорошенко Д. Названа праця... – С.168-169.